

Stat, nation, klasse

Skrevet af: **Jan Helbak** | Offentliggjort: 15. august 2013

Curt Sørensen (CS), professor emeritus på Århus universitet, har udgivet første bind af sit magnum opus om Stat, Nation, Klasse og samspillet og modsætningerne mellem disse tre grundfaktorer i dannelsen af det Europa, vi kender i dag.

En mursten af et værk, hvor bind 1 alene er på 1004 tætskrevne sider med et stort noteapparat og en litteraturliste på 74 sider. Det er en mundfuld. Men en yderst relevant og velskrevet mundfuld, selv om bind 1 ikke er let læselig. Tyngden skyldes absolut ikke stilen, eller at CS skriver indforstået, men snarere bogens opbygning, hvilket jeg skal komme tilbage til senere.

CS sætter ikke direkte adresse på sit værk, selv om han i det indledende kapitel ikke lægger skjul på, hvilke grundproblemer han vil behandle. Men med værkets dybde, oplysningsværdi og bredt favnende referencer taget i betragtning kunne man godt forestille sig, at bogen blev et must for studerende på samfundsfagsstudierne og historiestudiet, herunder historisk sociologi. Bortset herfra kan enhver, der interesserer sig for bestemmelsen af historiens drivkræfter få stort udbytte af at arbejde sig gennem Curt Sørensens værk. Dermed ikke sagt, at der ligger noget facit og venter ved afslutningen, men de mere skarpe og afrundede konklusioner kan selvfølgelig vente på læseren i andet og tredje bind.

Curt Sørensens fornemste hensigt med værket er at gennemføre et opgør med evolutionstænkningen indenfor nutidens historie- og samfundsvidenskab, der ifølge CS skjult har karakter af teleologisk tænkning, som til enhver tid legitimerer det sted, hvorfra historien skrives. Evolutionsteoriene er i deres mangfoldighed kendetegnet ved at anskue den historiske udvikling som en mere eller mindre lovbunden proces frem mod et civilisatorisk endemål – læs kapitalismen og det liberale demokrati som fremherskende samfundsformation efter sammenbruddet i øst. Men ifølge CS er disse teoridannelser gerådet i det problem, at de kan forklare mindre og mindre. Selv Fukuyama har måtte berigtige sine egne standpunkter om historiens endeligt.

Curt Sørensen har valgt en meget sober måde at gennemføre opgøret på, og han holder den afbalancerende og argumenterende tone hele første bind igennem. Bogen er stort set rensat for polemik, hvilket i sig selv bidrager til, at den er behagelig at læse.

Strukturelt skulle bogens opbygning også bidrage til at gøre opgøret overskueligt og til at gå til for de læsere, der ikke er velbevandrede indenfor historisk sociolog, som vel strengt taget er det videnskabsområde, bogen beskæftiger sig med.

Bogen indledes med et imponerende teori- og metodeafsnit på ca. 160 sider, og afsnittet indledes oven i købet med en underoverskrift "Problemstilling". Så er scenen sat, og det gælder om at holde tungen lige i munden. Det er her, CS gør sit eget udgangspunkt klart, samt sin metode og sine definitioner. Allerede på første side spørger CS: "Hvorledes er nærmere betegnet spillet mellem social handlen og sociale forhold?" Dette spørgsmål og de desværre spredte og tentative svar udgør værkets gennemgående nerve og styrende logik. Derefter kommer spørgsmålet om, hvordan det er kommet dertil, at demokratiet som et tidligere forhadet begreb nu er blevet målestok for vurderingen af så godt som alle politiske handlingers legitimitet på verdensmarkedet.

For at besvare disse to "ledende spørgsmål", der fungerer som centrale trædesten i opgøret med den evolutionsorienterede modernitetstænkning, har CS valgt at operere med en redegørelse for

"den lette løsning" (evolutionismen), som han kritiserer fra starten og med den "svære løsning", som CS behandler inden for tre sæt af grundlæggende og disponerende forklaringsfaktorer: *den socioøkonomiske tilgang, den stats- og nationsopbygnings fokuserede tilgang og den verdenssystemteoretiske tilgang*.

Hertil kommer, at denne metodeorientering lægges ind i tre styrende cases som ramme om hele analysen. De tre store cases omhandler Tysklands historie, Ruslands historie, og Mellem/Østeuropas historie frem til udbruddet af 1. Verdenskrig. CS's begrundelse for casevalget er, at disse tre store områder i Europas historie ikke er beskrevet tilstrækkeligt nuanceret og nær så udførligt som Vesteuropas udvikling. Ofte har de tre områder mere fungeret som *negativ baggrundstæppe* for skildringen af Vesteuropas historie – der så i øvrigt ofte forveksles med Europas historie.

Egentlig skulle fremgangsmåden og den stramme struktur hjælpe læseren på vej. Et teoretisk afsnit, hvor linjerne trækkes op, og hvor de forskellige teoretisk-metodiske tilgange fremstilles og vurderes. Det skulle ideelt set give læseren et godt udgangspunkt for at følge CS. Herefter følger de tre cases i nogle store kapitler, der indledes med "de lange linjer", hvor overblikket etableres. Til sidst kommer en meget lang opsummering, hvor læseren føres tilbage til udgangspunktet og får repeteret de vigtigste pointer fra det indledende kapitel.

Alligevel virker dispositionen ikke helt. Den væsentligste årsag hertil er, at både i det første teoretiske kapitel og herefter gennem hele bogen fylder det, jeg vil kalde en almindelig kommenteret litteraturpræsentation, alt for meget. Alt for mange steder i bogen, når anden litteratur repræsenterende de forskellige retninger kommenteres, trænger den tanke sig på: "Hvad mener Curt Sørensen?" Hvilket fører over til bogens anden svaghed. CS's mange fine teoretiske og metodiske overvejelser præsenteres alt for spredt gennem hele bogen. Stipuleringerne er der, og CS's struktur-aktør dialektik som bærende historie-sociologisk paradigme er ikke til at tage fejl af, ej heller hans argumentation herfor. Men man savner en længere samlet gennemgang og begrundelse af det teoretiske grundlag. Endvidere savner man en mere sammenhængende begrundelse for valget af referencer eller i det mindste begrundelser for, hvorfor en række store formationsteoretikere som f.eks. Norbert Elias og Jonathan Israel slet ikke er nævnt.

CS kunne relativt let have hjulpet læseren og alligevel have opretholdt den komparative tilgang ved at skære mærkbart ned på den kommenterede litteraturgennemgang i alle kapitlerne, og især i 1. kapitel have reduceret gennemgangen til en opstilling af de forskellige modeller og skoler samt deres grundantagelser og problemer. Det ville have givet plads for en mere samlet fremstilling af CS's historie-sociologiske teori og metode – og ikke mindst nogle mere udfoldede definitioner af de gennemgående grundbegreber så som: modernitet, evolutionsteori, stat, struktur, aktør, demokrati osv. Her griber CS det lidt for casuistisk an.

Med det ovennævnte in mente er det lige før, jeg vil anbefale læserne at læse bogen bagfra forstået på den måde, at man skal begynde med det sidste opsummerende kapitel for herefter at tage fat i kapitel 1. Det vil give et større overblik fra starten både hvad angår teorigrundlag, definitionerne, struktur og de lange linjer.

Tyngdepunktet i bogen både analytisk og volumenmæssigt er gennemgangen af de tre meget omfattende cases, hvor behandlingen af det Østrig-Ungarnske dobbeltmonarki er langt det bedste. Stilen er her veloplagt og beskrivelsen dynamisk og plastisk. Her bliver CS's metode for alvor foldet ud. Han fremstår som på sikker grund. Men det gælder for alle tre cases, at de historie-sociologiske analyser tager sig mest spændstigt ud, når vi træder ind i perioden efter afslutningen på Napoleonskrigene, hvor sporerne for det nye Europa frem mod 1. Verdenskrig "lægges".

Valget af en casetilgang indeholder desværre også nogle fælder, som CS ikke helt undgår.

Vesteuropas udvikling medreflekteres for det meste kun som målestok for de tre andre områders historiske udvikling, hvorfor CS mod egne intentioner ind imellem forfalder til formuleringer, der enten tangerer det evolutionsperspektiv, som han selv kritiserer, eller tildeler de givne klasse- og samfundsstrukturer en næsten determinerende placering i forhold til aktørperspektivet. Agenterne reduceres til de i historiens baglys ledende personer og grupper. Herved kan aktørperspektivet sine steder forekomme lidt påklistret og postulatorisk eller også bliver det substitueret ved kontrafaktisk historiefremstilling. CS pointerer flere gange, at selv om Europas dannelsesproces, de imperialistiske kampe mellem de store kapitalnationer om hegemoniet osv. trak linjer frem mod sammenbruddet mellem århundredskiftet og udbruddet af 1. Verdenskrig, så var der ikke tale om en nødvendig udvikling, hvis såfremt i fald de store hovedaktører havde handlet anderledes, end de faktisk gjorde.

Hvis CS i langt højere grad havde medreflekteret Englands og Frankrigs udvikling og eksempelvis Englands meget konfliktfyldte udvikling af den kapitalistiske samfundsformation og inddraget kolonialismen som væsentlig faktor – også som en degenerativ faktor – ville han også dialektisk og bedre kunne have brugt Max Webers fremragende analyse af agrarborgerskabets magt og statssystemets betydning for udviklingen af den forcerede og statsstyrede tyske industriudvikling, end han faktisk gør.

Flere steder fremstår det, som om grundene til tilbageståenheden i Tyskland og Centraleuropa skal findes i disse lande selv og ikke i vekselvirkningen, konkurrencen og magtkampene med de stærkeste Vesteuropæiske magter eksempelvis siden 30. årskrigen og den Westphalske fred. Herudover savner jeg en nærmere gennemgang af den asiatiske påvirkning (mongolske- og osmanniske statsopbygning), som medvirkede faktorer i dannelsen af den Central- og østeuropæiske samfundsformation, herunder klasseforhold og statsopbygning, som særsomt øvede stor indflydelse på en række andre dynamikker, der bremsede den kapitalistiske udvikling. Men disse udviklingsspor kan på den anden side ikke forstås i sig selv, eller tilstrækkeligt nuanceret fanges i en center-periferi model eller i en stat-nation optik. Udviklingen i "centeret" skal medtænkes for at give den dialektiske dynamik, der for alvor åbner for den struktur/aktør model, som er CS's teoretiske udgangspunkt.

Ikke forstået sådan, at CS skal kritiseres for ikke at gennemføre detaljerede studier af egentlige beslutningsanalyser, for som han selv siger, så er det ikke bogens opdrag. Det er beskrivelsen og analysen af de store linjer, der er bogens sigte. Men ved en klarere medreflekterende af den engelske kapitalismes kolonipolitik, der ikke blot bidrog som udviklingsdynamo for ændringerne i det engelske samfund, men også til kapitalismeudviklingen i hele Europa, ville CS kunne have tydeliggjort betydningen af den tyske og centraleuropæiske agrarkapitalisme dels for statsdannelsen og dels for klasseudviklingen – og dels for den tilstundende store imperialistiske konflikt. For det andet forbigår CS den engelske elites legitimering af slavehandlen og koloniseringen, som i hele sin dehumanitet kom til udtryk på Berlinerkonferencen i 1885 (stort set alle de større engelske filosoffer heriblandt Locke forsvarede slavehandlen og efter ham også synet på de indfødte befolkninger i kolonierne).

Angrebet på jøderne, pogromerne, skiftet fra religionsbestemmelse til racebestemmelse i den Østrig-Ungarske debat om nationsbestemmelse mv., som CS beskriver fremragende, skete ikke i et tomrum, men i et Europa, der var præget af den negative afgrænsning over for det Ottomaniske rige og alle de folkeslag, der skulle underkastes de europæiske staters og store kapitalselskabers herredømme. Civilisationsprocessen - stat - nation - klassesdannelse i det moderne Europa og i USA havde med andre ord også et gennemgående dehumant aspekt, der som "faktisk ideologi" – et centralt begreb hos CS – prægede både de politiske kampe mellem hovedaktørerne og i klassernes indbyrdes konstitutionskampe frem til 1. Verdenskrig.

Som CS trækker det frem, var fascismen og nazismen som restaurationsformer for kapitalismens udvikling i mellemkrigsperioden ikke determinerede, selv om flere af temaerne var angivet allerede omkring århundredskiftet i Østrig og Tyskland. Men dehumaniseringen af "den anden", af andre folkeslag, af "underudviklede" lande, i civilisationsbegrebet mv. er uadskillelig fra verdensmarkedets dannelse under det engelske hegemoni og eksisterede således også som politiske handlingsstrukturer op til 1. Verdenskrig, hvor barbariet slog ud i lys lue. En dehumanisering som også prægede arbejderklassernes konstituering og deres stilling i nations- og statsdannelsesprocessen.

CS kommer afgjort ind på disse spørgsmål og tangerer også de bredere relationsmønstre i dannelsen af de kapitalistiske samfundsformationer i Europa, som de så ud i august 1914 – men desværre for sporadisk.

Når det så er sagt, er der tilbage at rose CS for at være rimelig konsistent i begrebsanvendelsen og i metodeanvendelsen i de centrale cases og for at anvende et omfattende noteapparat, der kan bruges uafhængigt af de noget tunge kommenterede litteraturgennemgange, som vanskeliggør bestræbelserne for et overblik hele bogen igennem. I tilgift kan bogen med stor relevans anvendes som opslagsbog, hvilket netop gør den egnet som en af flere "grundbøger" på historie- og samfundsfagsstudierne. Alene det første kapitel kunne gøres til genstand for kritisk gennemgang i metodeundervisningen på de pågældende studier.

En række af de kritikpunkter, jeg har lagt frem, kan sagtens blive gjort til skamme, når bind 2 og 3 læses, men dem kender jeg af gode grunde ikke. På den anden side må man stille som krav til hvert af bindene, at teorigrundlag, metode og hovedpointer skal kunne læses og forstås indenfor hvert binds egne rammer og betingelser. Med det som afslutning kunne jeg have ønsket, at CS havde udskudt den store udfoldning af revolutionerne i Rusland og Tyskland/Østrig mv. til næste bind eller også havde ofret mere plads på en nuanceret gennemgang af, hvad der egentlig skete. Ingen kan være i tvivl om, at Rosa Luxemburg er CS's "helt". Men den noget skematiske gennemgang af Lenins teorier (især det teoretiske spørgsmål om klassebevidsthed) trækker noget ned i den samlede vurdering af værket. Det virker unægteligt, som om læsningen af de to revolutionsforløb (Rusland og Tyskland) har skullet passes ind i et forud bestemt revolutionskoncept. Det kan eksempelvis undre, at CS slet ikke benytter sig af Trotskys "Den russiske revolution" som grundkilde, idet værket selv blandt borgerlige historikere anerkendes som et autoritativt værk om den russiske revolutions forløb fra februar til oktober 1917.

Men denne skønhedsplet ændrer ikke ved, at Curt Sørensen i hvert fald her med første bind af Stat, Nation, Klasse begavet og seriøst har åbnet for den meget vigtige aktør-strukturdebat i den historie-sociologiske forskning, som også venstrefløjen kan lære en del af i dens nødvendige opgør med marxologiens skjulte teleologi – hvis den vel og bemærke har ambitioner om at orientere sig rationelt i sin samtid.

Det opgør, Curt Sørensen har begivet sig ud i, finder sin nestor i Hegels formulering i *Philosophie der Weltgeschichte*: *"i verdenshistorien kommer der noget helt andet ud af de menneskelige handlinger, end de har i sinde, og de opnår noget andet, end det de vil; de udfører deres interesse, men noget andet bliver dermed yderligere bragt i stand, noget som ligger i dets indre, men som ikke lå i deres bevidsthed og i deres hensigt"*.

Det er denne Hegels og Marx's indre ledetråd for deres historiske analyser, der bag det hele slynger sig ind og ud af alle Curt Sørensens spændende konkrete analyser.